

Prisilno iseljavanje Srba iz Moslavine 1941. godine

Autor u tekstu donosi nove informacije o iseljavanju Srba s područja Moslavine (iz kotareva Čazma, Garešnica i Kutina). Na temelju izvorne arhivske građe iz Hrvatskog državnog arhiva i prikupljenih usmenih iskaza autor donosi informacije o hapšenjima, deportacijama u iseljeničke logore i prebacivanju u Srbiju, odnosno puštanju kućama, Srba iz Moslavine između srpnja i studenog 1941. Autor se posebno bavi pojedinačnim i skupnim molbama za neiseljavanje iz NDH i puštanjem Srba iz kotara Garešnica svojim kućama iz logora Požege.

Ključne riječi: migracije, Srbi, Drugi svjetski rat, Državno ravnateljstvo za ponovu, Moslavina, iseljenički logori

Osvrt o literaturi o iseljavanju Srba iz NDH

Dosadašnja istraživanja o prisilnom iseljavanju Srba iz NDH ograničila su se na nekoliko knjiga i znanstvenih članaka. Prvi rad koji se bavi temom preseljavanja Srba iz NDH u Srbiju je članak Andrije Ljubomira Lisca iz 1956. godine u kojem autor iznosi osnovne faktografske podatke o preseljavanju Srba preko iseljeničkih logora u Srbiju i donosi nekoliko izvornih dokumenata koji se odnose na tu problematiku. Vrlo vrijedan doprinos ovoj temi dao je i Tone Ferenc koji je u svojoj knjizi *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945.* iznio niz informacija i o iseljavanju Srba iz NDH. Na njegovu se djelu temeljio veći broj budućih radova. Najopširniji rad na tu temu napisao je Slobodan D. Milošević pod naslovom *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije* u kojem je jedan dio teksta posvećen preseljavanju Srba iz NDH u Srbiju, a iseljeničkim logorom u Požegi posebno se bavio Miodrag Bijelić koji u svojoj knjizi donosi i niz prijepisa izvornih dokumenata. Ivo Goldstein 2006. objavio je rad o preseljavanju Slovenaca u NDH i iseljavanju Srba iz NDH u Srbiju gdje vrlo plastično na temelju dokumenata prikazuje ustaške metode iseljavanja Srba iz NDH. Najnoviji iscrpan rad o iseljavanju Srba iz NDH objavila je 2011. u *Časopisu za suvremenu povijest* Marica Karakaš

Obradov. U radu je objelodanila sve dosada prikupljene informacije o preseljavanju Srba iz NDH, ali i niz novih dokumenata koji pridonose boljem razumijevanju ustaške politike prema Srbima. O temi sudjelovanja Srba u antifašističkom pokretu na području Moslavine pisao je i Franko Mirošević u radu *Srbi i antifašistički pokret u Moslavini*, u kojem se dotaknuo i preseljenja Srba iz Moslavine u Srbiju 1941. godine.¹

U ovom radu želim na ciljanom uzorku populacije moslavačkih Srba, odnosno na mikrorazini, pokazati koji su sve oblici iseljavanja postojali (organizirana, neorganizirana, masovna i pojedinačna), kakve su sve bile metode izuzimanja od iseljavanja i na koji su način one primjenjivane, odnosno koliko su sama iseljavanja bila uspješno provedena ili neprovedena. Kada vizuru Moslavine prenesemo na područje čitave NDH, tj. na područje današnje Hrvatske i Bosne i Hercegovine, postavlja se pitanje uspoređivanja: je li intenzitet iseljavanja bio jednak u svim društvenim grupama i jesu li intenziteti na svim područjima bili isti. I na to pitanje pokušat ću dati odgovor.

Statistički podaci o Srbima u Moslavini

Srbi su na području Moslavine naseljeni od 16. stoljeća. Budući da je veći dio Moslavine potpadao pod Vojnu krajinu, udio Srba u cjelokupnim naporima i aktivnostima stanovništva tog područja u ostvarivanju organizacije obrane od osmanlijske opasnosti bio je veoma znatan. Prema popisima stanovništva koji su provedeni u prvoj polovini dvadesetog stoljeća vidljivo je da su Srbi činili i početkom toga vijeka značajan postotak stanovništva u tri moslavačka kotara (Čazma, Kutina i Garešnica). Na području kotara Garešnica (općine Berek, Garešnica, Hercegovac, Hrastovac, Veliki Zdenci i Vukovje) 1931. godine bilo je 6137 Srba od ukupno 30971 stanovnika, na području kotara Čazma (općine Čazma, Dubrava, Ivanić Grad, Kloštar Ivanić, Križ i Štefanje) bilo je 1843 Srba od ukupno 38044 stanovnika, a na području kotara

1 O iseljavanju Srba vidi općenito u: Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Zagreb 1978, 167-171; Andrija Ljubomir Lisac, Deportacije Srba iz Hrvatske 1941. godine, *Historijski zbornik*, 1-4 (1956); Ivo Goldstein, Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u NDH 1941. godine, S. Jerše (ur.) *Med srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*, Ljubljana 2006, 595-605; Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, Beograd 1981; Miodrag Bjelić, *Sabirni ustaški logor u Slavonskoj Požezi 1941. godine*, Beograd 2008; Marica Karakaš Obradov, Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3 (2011), 801-826; Tone Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945.*, Ljubljana – Beograd 1979, 232-240. Za područje Moslavine vidi i: Franko Mirošević, Obilježja narodnooslobodilačkog pokreta u Moslavini, *Zbornik: Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-i i socijalističkoj revoluciji*, Zagreb 1976, 486-494 te Franko Mirošević, Srbi i antifašistički pokret u Moslavini, *Zbornik Moslavine*, br. V-VI (2002/2003), 64-74.

Kutina (općine Kutina, Ludina i Popovača) bilo je 1810 Srba od 28041 stanovnika.² Na području Moslavine, gdje je uoči 1941. godine moglo živjeti blizu 10000 Srba, provedena su, kao i u ostalim predjelima sjeverozapadne Hrvatske, iseljavanja Srba i oduzimanja srpske imovine. Ipak, iseljavanja Srba iz Moslavine realizirana su u znatno manjem obujmu nego iseljavanja Srba iz zapadne Slavonije, iz istočne Slavonije ili iz bjelovarskog područja.³ Osim toga, iako su prema planu moslavački Srbi trebali u znatno većem broju biti deportirani u Srbiju, jedan dio njih vraćen je iz logora Požega svojim kućama, što je uz poganovačke i osječke (Osijek Vojakovački kraj Križevaca) Srbe jedinstven slučaj vraćanja pravoslavnih Srba iz iseljeničkih logora kućama.

Zakonodavni okvir za provođenje terora

Odmah nakon što je uspostavljena Nezavisna Država Hrvatska 10. travnja 1941. doneseni su propisi koji su ozakonili teror i odredili državne institucije koje će teror provoditi.⁴ Tako je već 17. travnja 1941. donesena Zakonska odredba za obranu naroda i države.⁵ Njome se utvrdilo da svatko »tko na bilo koji način povrijedi ili je povrijedio čast i životne interese hrvatskog naroda ili bilo na koji način ugrozi opstanak NDH ili državne vlasti, pa makar djelo ostalo samo u pokušaju, čini se krivcem zločinstva veleizdaje«, a takvoga »ima stići kazna smrti«. Dana 25. travnja 1941. donesena je Zakonska odredba o zabrani ćirilice na teritoriju NDH, a Zakonskom odredbom o državljanstvu koja je bila donesena 30. travnja 1941. ustanovljeno je da državljanin NDH može postati samo onaj koji je svojim držanjem dokazao da nije

2 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II, Prisutno stanovništvo po veroispovesti*, Beograd 1938.

3 Solunski dobrovoljci naseljeni na području Slavonije i Srijema početkom dvadesetih godina dvadesetog stoljeća iz Srbije, Bosne i Hercegovine i pasivnih dijelova Hrvatske suočili su se s prvim praktičnim problemima već 18. travnja 1941. kada je donesena *Odredba o nekretninama tzv. dobrovoljaca*. Tom je odredbom Pavelić proglasio dobrovoljačku zemlju, odnosno zemlju koja je podijeljena solunskim dobrovoljcima nakon Prvog svjetskog rata narodnom imovinom i oštećenim Srbima nije dao pravo na odštetu. (Zemlju solunskih dobrovoljaca Pavelić je odlučio »pokloniti hrvatskim seljacima«, kako stoji u trećoj točki ove zakonske odredbe. Time je Pavelić podijelio Srbe u NDH na dvije skupine: prva skupina su bili Srbi koji su iz Srbije doselili nakon 1900., a drugu su skupinu predstavljali Srbi koji su u NDH bili nastanjeni od prije. *Hrvatski narod*, br. 66, 19. travnja 1941, 1). Nakon toga, tijekom lipnja i srpnja 1941. izvršena su masovna iseljavanja solunskih dobrovoljaca s područja kotareva Našice, Osijek, Vukovar, Vinkovci, Podravska Slatina, Virovitica i Donji Miholjac.

4 Među institucijama koje su osnovane zato da bi provodile teror treba istaknuti Izvanredne narodne sudove, Prijeke sudove i Pokretne prijeke sudove. Ove su institucije imale za zadatak donositi brze presude koje su donošene na temelju Zakonske odredbe za obranu naroda i države koja je omogućivala da sudovi dobiju izvanredno velike ovlasti i slobodu ponašanja.

5 *Zbornik zakona i naredaba Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb 1941, 8; *Hrvatski narod*, 18. travnja 1941; Ivo Goldstein – Slavko Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001, 117.

radio protiv oslobodilačkih težnji hrvatskog naroda i koji je voljan spremno i vjerno služiti hrvatskom narodu. Ta je odredba bila dio rasnih zakonskih odredaba kojima je definirano arijejsko i nearijejsko podrijetlo stanovništva NDH. Iako je ova odredba u sebi nosila klauzulu da državljanin NDH mora biti arijejskog podrijetla, što je u osnovi bilo usmjereno protiv Židova i Roma, pitanje držanja pojedinaca u vrijeme Kraljevine Jugoslavije moglo je biti proizvoljno protumačeno, što bi značilo da je svatko mogao biti optužen za protudržavnu aktivnost i na taj način uskraćen za pravo na državljanstvo. Svega nekoliko dana kasnije, 3. svibnja 1941, donesena je Zakonska odredba o prijelazu s jedne vjere na drugu kojom se određenim kategorijama srpskog stanovništva u NDH omogućava zakonski prijelaz na rimokatoličku vjeru.⁶

Hrvatsko-njemački dogovori o preseljavanju

Ideja o raseljavanju Srba s područja Nezavisne Države Hrvatske javila se odmah nakon uspostave NDH.⁷ Nijemci su već 6. svibnja održali u Grazu konferenciju o preseljenju 260.000 Slovenaca s područja Donje Štajerske na područje Srbije. Tom se poslu trebalo pristupiti odmah. Nakon sastanka u Grazu održana su još dva sastanka u Beogradu polovicom svibnja. Međutim, nakon ta dva održana sastanka došlo je do naglog preokreta u njemačkim planovima. Tako je 4. lipnja u njemačkom poslanstvu održana konferencija na kojoj su prisustvovali s njemačke strane Siegfried Kasche, njemački izaslanik u Zagrebu, a sa strane NDH vojskovođa Slavko Kvaternik. Na sastanku je dogovoreno da se Slovenci iz Štajerske premjeste u NDH, a Srbi iz NDH u Srbiju u razdoblju od 4. lipnja do 31. listopada 1941. godine. Deportiranje je trebalo biti organizirano u tri vala. Prvi val je trebao trajati od 7. lipnja do 5. srpnja, i u tom je valu trebalo biti preseljeno 5000 slovenskih intelektualaca iz Donje Štajerske direktno u Srbiju, izuzev katoličkih svećenika koji su trebali biti deportirani u NDH. Iz NDH su zato trebali biti deportirani u Srbiju pravoslavni svećenici zajedno s obiteljima. Iz Gorenjske je trebalo biti deportirano oko 4000 intelektualaca uz isti postupak. U drugom valu između 10. srpnja i 30. kolovoza

6 *Narodne novine*, 4. svibnja 1941; I. Goldstein – S. Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb 2001, 122.

7 Opširnije o dogovorima oko preseljavanja Srba iz NDH vidi najbolje u: F. Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Zagreb 1978, 167-171; A. Lj. Lisac, *Deportacije Srba iz Hrvatske 1941. godine*, *Historijski zbornik*, 1-4 (1956); I. Goldstein, *I seljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u NDH 1941. godine*, S. Jerše (ur.) *Med srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*, Ljubljana 2006, 595-605; S. D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, Beograd 1981, 134-137; M. Karakaš Obradov, *Migracije srpskog stanovništva na području Nezavisne Države Hrvatske*, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3 (2011), 802-807; T. Ferenc, *Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama od 1941. do 1945.*, Ljubljana – Beograd 1979, 232-233.

trebalo je biti deportirano 25.000 Slovenaca iz Slovenije u NDH, a NDH je trebala deportirati isto toliko Srba. U zadnjem valu (od 15. rujna do 31. listopada) trebalo je deportirati 65.000 slovenskih seljaka s područja Gorenjske u NDH, a NDH je trebala iseliti isto toliko Srba u Srbiju kao i 30.000 Srba kojima NDH ne priznaje status državljanstva. Budući da preseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca nije išlo tako lako, na drugim sastancima koje su u vezi s izmjenom stanovništva održali Nijemci i vlasti NDH smanjivale su se brojke useljenih Slovenaca i brojke iseljenih Srba. Tako je na sastanku 18. kolovoza 1941. dogovoreno da će u trećoj fazi preseljavanja biti iseljeno svega 30.000 Slovenaca, a ostatak od 15.000 iseljen bi bio nakon rata. Navodno se ostatak Slovenaca ne bi iselio jer je utvrđeno da je većina ostalih zapravo njemačkog podrijetla. Predstavnici NDH su smatrali da bi bez obzira na smanjeni broj Slovenaca broj Srba koje treba iseliti iz NDH ostao isti, tj. da ne bi trebalo doći do smanjenog broja iseljavanja Srba u Srbiju, što Nijemci nisu prihvatili.⁸ Treba napomenuti da je krajnji rezultat preseljavanja bio uvelike drugačiji. Naime, u prvoj fazi preseljeno je u Srbiju iz južne Štajerske 4470 osoba, a iz Kranjske 2250 osoba. U NDH je tom prilikom useljeno svega 397 slovenskih svećenika. U drugoj je fazi u NDH useljeno 10.200 Slovenaca, a treća je izostala.⁹

Kako bi se dogovor mogao provesti, vlasti NDH morale su osnovati poseban ured za provedbu deportacija.¹⁰ Tako su vlasti NDH 24. lipnja 1941. osnovale Državno ravnateljstvo za ponovu. Na čelu Državnog ravnateljstva za ponovu nalazio se Josip Rožanković. Tomo Grgić stavljen je na čelo Državnog ravnateljstva za ponovu – srpskog odsjeka i on je dobio zadatak da izvrši »iseljavanje Srba s područja NDH i sve poslove s tim radom skopčane«.¹¹ Uz njega su bili Dragutin Penava, Milutin Jurčić, predstojnik ureda za iseljavanje, i Stjepan Vedrina, predstojnik ureda za useljavanje. Na čelo logora u Bjelovaru postavljen je pješački poručnik Stanko Ostojčić,¹² na čelu logora u Požezi Ivan Stier, a na čelu logora u Capragu Ljubomir Sesseglia.¹³ Sastanak ravnatelja Državnog ravnateljstva za ponovu Josipa Rožankovića sa svim županima velikih župa uslijedio je 4. srpnja 1941. Na tom je sastanku županima objašnjeno kako treba postupati na lokalnom nivou.¹⁴

8 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 464, 7811/41.

9 Isto, kutija 493, 18856/41.

10 Državno ravnateljstvo za ponovu imalo je u svom djelokrugu uređenje svih poslova useljavanja, smještaja i iseljavanja pučanstva, preuzimanje i predaju posjeda te ostalih dobara iz ruku iseljenih u ruke useljenih odnosno naseljenih, te pripremnu upravu na takvim imanjima i dobrima. (Živana Hedbeli, Ponova – Arhivsko gradivo Ureda za podržavljeni imetak Nezavisne Države Hrvatske, *Ljetopis SKD Prosvjeta*, sv. 2001, 512)

11 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, srpski odsjek, kutija 441, 95/41.

12 Isto, kutija 441, 120/41.

13 A. Lj. Lisac, Deportacije Srba iz Hrvatske 1941. godine, *Historijski zbornik*, 1-4 (1956), 120-121.

14 I. Goldstein, Iseljavanje Srba i useljavanje Slovenaca u NDH 1941. godine, S. Jerše (ur.) *Med srednjo Evropo in Sredozemljem: Vojetov zbornik*, Ljubljana 2006, 599.

Organizirana iseljavanja Srba iz Moslavine¹⁵

Početak srpnja 1941. Državno ravnateljstvo za ponovu izdaje posebne upute kotarskim predstojnicima o formiranju posebnih ureda za iseljavanje u kotarskom središtu. Osim toga zadatak kotarskih predstojnika bio je da odrede i pripreme mjesta tzv. sabirališta za prolazni boravak iseljenika. Ovdje su iseljenici provodili nekoliko dana u posebnim prostorijama, odvojeni muškarci od žena. U sabiralištu je moralo biti pitke vode i rasvjete te je morala biti osigurana liječnička služba. Hapšenja su se odvijala najčešće noću na temelju pismenih, telefonskih i telegrafskih naloga Državnog ravnateljstva za ponovu. Svaka uhapšena osoba mogla je ponijeti do 50 kilograma prtljage i do 500 dinara gotovine, a trebala se u trenutku hapšenja u roku od 30 minuta spremiti za put do sabirališta. Prilikom deportacije uhićenika iz sabirališta u logor trebalo ih je opskrbiti hranom.¹⁶

Na području Čazme osnovan je Ured za iseljavanje, među prvima u NDH, o čemu kotarski predstojnik u Čazmi javlja već 9. srpnja 1941. Na čelu Ureda nalazio se Juraj Perija, učitelj iz Čazme, a zamjenik mu je bio općinski bilježnik Vatroslav Šepak. U odboru Ureda bili su Đuro Radanović, ustaški povjerenik za kotar Čazmu, Ivica Prahir, župnik iz Čazme, i Gustav Švec, glavar poreznog ureda iz Čazme. U činovništvo ureda ušli su kotarski suci i gruntovničari, ali i kotarski agronom, kotarski liječnik i kotarski veterinar. Sabiralište za zatočenike trebalo je biti u pučkoj školi u Čazmi, a zaplijenjena stoka trebala je biti smještena u Sišćanima kod pojedinaca, po nacionalnosti Hrvata. I na području kotara Garešnica, jedan dan kasnije, 10. srpnja 1941., osnovan je Ured za iseljavanje. Međutim, u ovom Uredu nisu se nalazile tako utjecajne ličnosti kao u čazmanskome Uredu za iseljavanje. Ispostava Ureda za iseljavanje u Garešnici uspostavljena je u Vukovju, općini koja je brojila najviše Srba u kotaru Garešnica.¹⁷ Vidljivo je, dakle, da su svi značajniji predstavnici vlasti iz kotara Čazma (te manje značajni predstavnici kotara Garešnice) bili uključeni u transportiranje Srba, ali isto tako i da su ustaške vlasti unaprijed pomno razradile smještaj osoba predviđenih za iseljavanje i smještaj njihovog stočnog inventara, iako nisu znali na koji će način čuvati imovinu iseljenih, kojih je trebalo biti znatno više od broja osoba koje su u stvarnosti iseljene.¹⁸ Prije hapšenja na nekim područjima poduzimana su popisivanja imućnijih pojedinaca ili pravoslavaca zaposlenih u državnoj službi. U izvještaju, koji je početkom srpnja napisao Janko Budinščak, student agronomije, koji je obilazio kotareve Čazma i Kutina, piše kako »Kutinu

15 Iseljavanja iz NDH bila su organizirana i neorganizirana. Neorganizirana iseljavanja su bila sva iseljavanja koja nisu provedena preko Državnog ravnateljstva za ponovu, odnosno gdje su Srbi samostalno iselili bez znanja ustaških vlasti.

16 S. D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije*, Beograd 1981, 142.

17 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 443, 753/41.

18 Isto, kutija 441, 312/41.

uglavnom drže Židovi i Srbi. Sve veće trgovine su u njihovim rukama.«¹⁹ Na području kotara Kutina 19. srpnja 1941. izvršen je popis djelatnih službenika Srba. Iz popisa je vidljivo da je u Kutini kotarski sudac bio Srbin, da su Srbi bili i sudbeni prislušnik, gruntovničar, kancelist i željeznički prometnik, dok su u Mikleuškoj učitelj i općinski cestar bili Srbi, kao i učiteljica u Srpskom Selištu, učitelj u Kutinici (koji je bio pravoslavac, ali Rus) i općinski blagajnik u Popovači. Dakle, iz dokumenta je vidljivo koliko su ustaške vlasti brinule o tome da Srbi ne budu na važnijim pozicijama, a činjenica da je popis poslan i Državnom ravnateljstvu za ponovu ukazuje na to da su spomenute osobe bile sasvim sigurno predviđene za što skorije iseljavanje.²⁰ Sličan popis, ali istaknutih trgovaca i obrtnika, načinjen je početkom kolovoza i za općinu Vukovje u kotaru Garešnica. U ovom su se popisu našli istaknuti trgovci, stolari, kolari, kovači, trgovci drvom, opančari i mlinari.²¹ I za općinu Garešnica načinjen je popis radnji čiji su vlasnici Srbi. Tako je vidljivo da većinu trgovina u Garešnici i okolici Garešnice drže lokalni Srbi. U samoj Garešnici sitničariju i prodaju voća drži Srbin, isto tako i dvije postolarske i licitarsku radionicu, dvije gostionice, klobučarsku i opančarsku radionicu drže Srbi. Slično je i u selima Trnovitički Popovac, Dišnik, Velika i Mala Mlinska.²² U popisu koji je načinila Ljekarnička komora početkom srpnja 1941. vidljivo je da je kutinski apotekar bio Srbin Stevo Poljanac kao i Daniel Smekal, ljekarnik iz Vojnog Križa koji je prije bio rimokatolik, ali je prešao na srpsko-pravoslavnu vjeroispovijest.²³

Prvi koji su trebali biti iseljeni bili su pravoslavni svećenici. S područja Garešnice, gdje je bilo najviše srpskih sela, uhapšeni su u noći s 10. na 11. srpnja Joakim Babić, monah i paroh iz Velikog Pašijana, Stevan Gvozdić, paroh iz Vukovja, sa suprugom, dvoje djece i punicom, paroh iz Stupovače Milivoj Stepanov sa suprugom, četvero djece te snahom, Jovan Mračkovsky, paroh iz Bršljanice sa suprugom i troje djece, i Jovo Surčinsky, paroh iz Velikih Zdenaca sa suprugom i troje djece. Mračkovsky je posjedovao iskaznicu izdanu od zastupnika Ukrajinaca u NDH Vasilija Vojtanovskog. Dana 13. srpnja 1941. uhapšeni su posebnim vlakom prebačeni u Sisak.²⁴ Identičan scenarij zbio se u svim kotarevima između Save i Drave. I s područja Kutine, iz Mikleuške, iseljen je pravoslavni svećenik Ljubinko Nikolić, negdje sredinom srpnja 1941. Vidljivo je to iz dopisa Povjereništva Državnog Ravnateljstva za ponovu u Kutini od 23. srpnja 1941. U dopisu se poziva da se zapečate prostorije Crkvene općine u Mikleuškoj.²⁵ I paroh iz Graberja, pod čiju je jurisdikciju pripadalo područje Ivanić Grada, također je vrlo vjerojatno uhapšen u srpnju, jer u kolovozu

19 Isto, kutija 441, 62/41.

20 Isto, kutija 444.

21 Isto, kutija 454, 4437/41.

22 Isto, kutija 452, 3717/41.

23 Isto, kutija 441.

24 Isto, kutija 1840, Transportne liste iz Garešnice za Caprag.

25 Isto, kutija 473, 11116/41.

članovi Općinskog poglavarstva u Ivanić Gradu preuzimaju crkvenu imovinu.²⁶ Na imanja odvedenih svećenika postavljeni su povjerenici.²⁷ S područja Čazme iseljen je i pravoslavni svećenik iz Lipovčana Samujlo Vračević, koji je 20. kolovoza dopremljen u logor Caprag te 22. kolovoza iseljen u Srbiju.²⁸ Tijekom srpnja iz općine Vukovje iseljeni su i imućniji trgovci, seljaci, umirovljeni oružnici, lugari, solunski dobrovoljci i učitelji.²⁹

Uhićenja radi iseljavanja

Prva masovna uhićenja³⁰ na području Moslavine započela su početkom kolovoza 1941. godine. Dana 3. kolovoza 1941. iz sela Šumečani, Graberje, Derežani, Milaševac, Grabovnica, Blatnica, Bosiljevo, Gornji Marinkovac, Donji Marinkovac, Laminac, Dragičevac, Lipovčani, Dubrava, Stara Marča i Marčani iseljene su 182 osobe u logor u Bjelovar.³¹ Iz dopisa Općinskog poglavarstva u Kloštar-Ivaniću od 7. listopada 1941. vidljivo je da je iz te općine iseljeno vrlo malo pravoslavnog srpskog stanovništva. Tako je 7. listopada na tome području bilo 170 srpskih kućanstava, tj. 596 pravoslavnih Srba. Svega ih je 57 prešlo na rimokatoličku vjeru, a još su 52 kućanstva zatražila prijelaz na rimokatoličku vjeru.³² Dakle, prema izvještaju Kotarske oblasti u Čazmi toga su dana iseljene 44 pravoslavne obitelji.³³ Prema strukturi iseljenih vidljivo je da je od 44 iseljene obitelji tek jedna (iz Dubrave) bila trgovačka (trgovac kožom) dok su ostale obitelji bile ratarske. Osim toga vidljivo je da su iz Bosiljeva iseljena dva domaćinstva, iz Grabovnice četiri domaćinstva, iz Milaševca jedno domaćinstvo, iz Dragičevca dva domaćinstva, iz Graberja dva domaćinstva, iz Derežana dva domaćinstva, iz Lipovčana jedanaest domaćinstava, iz Marinkovca četiri domaćinstva, iz Stare Marče dva domaćinstva, iz Šumečana šest domaćinstava, iz Marčana dva domaćinstva, iz Blatnice tri domaćinstva, iz Laminca jedno domaćinstvo i iz Dubrave jedno domaćinstvo.³⁴ Općinsko poglavarstvo u Vojnom Križu 6. kolovoza izvještava Državno ravnateljstvo za ponovu da su Srbi s područja općine Vojni Križ, njih 8 obitelji (iz sela Šumečani 6 obitelji i iz sela Marčani još dvije obitelji), iseljene 3. kolovoza 1941. Iz dopisa je vidljivo da su za čuvanje imovine

26 Isto, kutija 456, 5089/41.

27 Isto, kutija 442, 735/41.

28 Isto, kutija 1841, Transportne liste za logor Caprag i iz logora Caprag u Srbiju.

29 Isto, kutija 454, 4437/41.

30 Iseljavanja odnose se na iseljavanja Srba koje je jednokratno organiziralo Državno ravnateljstvo za ponovu preko preseljeničkih logora u Sisku, Bjelovaru i Požezi.

31 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 454, 4325/41.

32 Isto, kutija 504, 22734/41

33 Isto, kutija 454, 4333/41.

34 Isto, kutija 1776, Popis iseljenih za kotar Čazmu.

već pronađene adekvatne osobe, a svi iseljeni iz općine su zemljioradnici.³⁵ Od 182 uhićenika, 165 ih je deportirano u Srbiju. Prema transportnoj listi iz logora Bjelovar 162 osobe iz kotara Čazma transportirane su u Srbiju 11. kolovoza 1941. godine, dakle, osam dana nakon što su uhapšene.³⁶ Dana 20. kolovoza transportirane su još tri osobe iz logora u Bjelovaru.³⁷ Bilo je to ujedno i jedino brojnije iseljavanje pravoslavaca iz kotara Čazma 1941. O iseljavanju svjedoči i Mihajlo Smoljanović iz Graberje kraj Ivanić-Grada, rođen 1923. godine: »Po noći su došli ustaše i blokirali kuće. U praskozorje su sve kuće bile blokirane. Ono što su ljudi mogli ponijeti uzeli su sa sobom. Iseljeni su uglavnom bolje stojeći seljaci. I mi smo trebali biti iseljeni, ali je otac u to vrijeme bio u zatvoru. Sjećam se da je iseljena i moja sestra koja se udala u selo Marinkovac (kraj Dubrave). Njih su odveli u Veliku Planu i Smederevsku Palanku. Toga jutra dogodila se jedna nezgoda. Šogor Stevo Jelača došao je do nas u Graberje da vidi kako smo (budući da je otac bio u zatvoru). Kad je vidio da se narod kupi (tj. da ustaše skupljaju ljude za iseljavanje, op.a.) brzo je otišao u Marinkovac da vidi što se tamo događa. Tamo su već skupili narod, a među njima i njegovu obitelj. Njega su ustaše isprebijali kad su ga uhvatili budući da su mislili da je namjeravao pobjeći.«³⁸ Prema transportnoj listi iz logora Bjelovar 162 osobe iz kotara Čazma transportirane su u Srbiju 11. kolovoza 1941. godine, dakle, osam dana nakon što su uhapšene.³⁹ Nakon kotara Čazma na red je došlo iseljavanje iz kotara Kutina. Iz kotara Kutina iseljeno je svega 46 osoba preko logora Caprag. Nije sasvim jasno kada je iseljavanje poduzeto, ali se to moralo dogoditi negdje u kolovozu ili rujnu 1941. godine budući da je dokument kojim se iseljenici transportiraju u Srbiju nastao 27. rujna 1941. Od 46 transportiranih svega je jedan bio iz same Kutine dok su svi ostali Srbi bili iz Srpskog Selišta.⁴⁰ Najmasovnije iseljavanje trebalo je biti provedeno na području kotara Garešnica, gdje je Srba bilo daleko najviše. Hapšenja na području kotara Garešnica poduzeta su 21. i 22. kolovoza 1941. O tome svjedoči i transportna lista zatočenika dopremljenih u logor u Bjelovaru istog dana te izvještaj Kotarske oblasti u Garešnici o iseljavanju 105 srpskih obitelji s područja kotara.⁴¹ Hapšenje je proteklo bez ijednog incidenta, a vlak iz Garešnice za Bjelovar krenuo je sa zatočenicima u 3 i 20 ujutro. Tog je dana s područja kotara Garešnica u logor Bjelovar dopremljena 531 osoba. Uhapšeni su dopremljeni s područja Podgarića, Oštrog Zida, Podgoraca, Krivaje, Potoka, Bereka, Garešnice, Velikog Pašijana, Dišnika, Popovca, Velikih Zdenaca, Velikog Vukovja, Bršljanice, Stupovače, Rogože, Kutinice, Malog Vukovja, Čaira i Brinjana.⁴² Međutim, za razliku od Srba iz čazmanskog kotara, koji

35 Isto, kutija 509, 25675/41.

36 Isto, kutija 459, 6021/41.

37 Isto, kutija 466, 8552/41.

38 Iskaz autoru dao Mihajlo Smoljanović, r. 1923.g., Graberje (Ivanić Grad) 10. prosinca 2011.

39 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 459, 6021/41.

40 Isto, kutija 493, 18605/41.

41 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 467, 8639/41.

42 Isto, kutija 469, 9586/41.

su bili iseljeni u tjedan dana nakon što su pristigli u logor, Srbi s područja kotara Garešnice su se još 22. rujna 1941., dakle mjesec dana nakon što su uhapšeni, nalazili u logoru Bjelovar. O tome svjedoči popis zatočenika u logoru Bjelovar od tog datuma. Naime, broj od 531 osoba koje su dopremljene 22. kolovoza podudara se s brojem osoba s područja kotara Garešnica koje se 22. rujna 1941. nalaze u logoru.⁴³ Toga se hapšenja prisjeća Dane Mudrić iz Male Bršljanice: »Iz Male Bršljanice odveli su u kolovozu 1941. dvije kuće: Mudrića kuću i kuću Đoke Peleša. Nas je bilo sedmero, a Peleša dvoje. Mi smo bili napredni seljaci. Došli su poslijepodne, troje ili četvero ustaša. ‘Kupite sve što možete’, rekli su nam. Do Garešnice smo išli u svojim kolima s ustašama u pratnji, a odonuda do Bjelovara vlakom. U logoru nas je bilo puno, bilo nas je iz svih srpskih sela, a nosili smo kruha, mesa, posteljina i robu. Kad smo došli u logor nisu nas pregledavali. Sjećam se da smo spavali na podu u paromlinu i bili smo samo u logoru. Iz logora ni makac. Ondje nisu nikoga tukli.«⁴⁴

Slučaj otpuštanja Srba iz kotara Garešnice kućama

Čini se da su uhapšeni Srbi iz kotara Garešnica u listopadu 1941. prebačeni u logor Požegu.⁴⁵ O tome svjedoči Dane Mudrić iz Male Bršljanice. »Iz Bjelovara su nas prebacili u Požegu. Trebali su nas od tamo deportirati u Srbiju. U Požegi su bili domobrani, pa je bilo slobodnije. Čak su naši roditelji mogli izaći u grad. U logoru smo jeli žgance i kruh. Bila je bolja hrana nego u Bjelovaru. Od rodbine su nam stizali i paketi. Iz Požege su nas pustili jer nas Švabe nisu htjeli primiti u Srbiji. Iz Požege su nas deportirali vlakom do Banove Jaruge, a ondje su dolazili ljudi iz naših sela po nas. Švabe su pazili na naše kuće i blago tako da smo se vratili u čiste kuće.« Odonuda su garešnički Srbi trebali biti prebačeni u Srbiju. Dana 14. listopada 1941. ravnatelj Državnog ravnateljstva za ponovu Josip Rožanković izvršio je pregled logora u Požegi i ondje našao još 1335 zatočenika. Za posljednji transport za Srbiju odabrao je 450 osoba i to 362 osobe iz kotareva Ludbreg i Križevci, a 98 osoba iz kotara Garešnica. Ostale iseljenike trebalo je otpustiti kućama (kotarevi Virovitica, Grubišno Polje, Našice), a preostale zatočenike iz kotara Garešnica nakon što se »za-primi popis zakletih članova četničkog udruženja«. »Čim se taj popis dobije članovi četničkog udruženja predat će se Ravnateljstvu za javni red i sigurnost, a ostale se treba pustiti kućama«. Međutim, Nijemci su odbili primiti taj posljednji transport

43 Isto, kutija 487, 16944/41.

44 Iskaz autoru dao Dane Mudrić, r. 1926. g., Mala Bršljanica (Garešnica) 14. prosinca 2011.

45 Iskaz autoru dao Dane Mudrić, r. 1926. g., Mala Bršljanica (Garešnica) 14. prosinca 2011. Prilikom prebacivanja Srba iz logora Bjelovar u logor Požegu došlo je do oduzimanja gotovine koju su spomenuti sa sobom ponijeli. Tako je od 99 osoba s područja kotara Garešnica oduzeta ponekad veća, a ponekad manja količina novca. (HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 503, 22441/41).

zbog velikog broja ilegalnih useljenika koji su svakodnevno prelazili preko granice, ali je njemački predstavnik dr. Beissner odlučio da će se založiti da se taj transport primi kod njemačkih vlasti u Srbiji.⁴⁶ Od toga se transporta ipak odustalo, budući da su krajem listopada obustavljeni svi transporti u Srbiju. O tome svjedoči transportna lista kojom je 114 osoba (umjesto 98) iz kotara Garešnica trebalo biti transportirano u Srbiju. Tako je tih 114 Srba 7. studenog 1941. otpušteno svojim kućama (zajedno s još 323 ljudi iz Osijeka Vojakovačkog, Prkosa i Belanovog Sela u križevačkom i koprivničkom kraju).⁴⁷ U međuvremenu, 24. listopada 1941. otpušteno je iz logora Požega kućama još 311 osoba s područja kotara Garešnica. Tako je sveukupan broj puštenih iz kotara Garešnica iznosio 425 osoba. Međutim, broj onih koji su otpušteni iz logora prema kartonima ne podudara se s brojem koji se službeno vodi u evidenciji iseljenih. On se podudara za datum 7. studeni 1941. kada je iz logora otpušteno 114 ljudi, ali se ne podudara za datum 24. listopada, kada je prema izvještaju iz logora otpušteno 311 ljudi, a *de facto* je otpušteno čak 365 osoba.⁴⁸ Prema tome, iz logora Požega je prema kartičnoj evidenciji pušteno 479 osoba. Budući da su svi Srbi iz kotara Garešnica pušteni svojim kućama, odnosno prema logorskoj evidenciji transporta nitko od njih nije deportiran u Srbiju, za pretpostaviti je da su puštene još 52 osobe iz logora, ali da o tome nema evidencije. Prilikom otpuštanja iz logora Požega predstavnici obitelji potpisali su da se odriču prava traženja odštete za one pokretnine koje ne bi našli kod kuće, tj. da se ujedno odriču prava na odštetu ako je posjed naseljen.⁴⁹ Iz kartona puštenih iz logora Požega kućama moguće je vidjeti koliko je Srba iz kotara Garešnica u ta dva navrata (24. listopada i 7. studenog) iz spomenutog logora pušteno kućama:

Ajdinović (naselje: Veliko Vukovje) (broj članova obitelji: 3) (datum otpuštanja: 24.X.1941.), Bekić (Bršljanica) (8) (24. X. 1941.), Birač (Veliko Vukovje) (4) (24.X.1941.), Bojanac (Stupovača) (3) (24.X.1941.), Vujić (Stupovača) (5) (24.X.1941.), Bogdanović (Kutinica) (3) (7.XI. 1941.); Bojanac (Stupovača) (2) (7.XI. 1941.); Bojčeta (Rogoža) (5) (7. XI. 1941.); Bojčeta (Rogoža) (5), (24. X. 1941.); Brković (Brinjani) (5) (24. X.); Bunčić (Kutinica) (6) (24. X. 1941.); Cvjetičanin (Stupovača) (1) (7. XI. 1941.); Čorak (Stupovača), (4), (24. X. 1941.), Dejanović (Veliko Vukovje) (6) (24. X. 1941.); Dejanović, (Veliko Vukovje) (5) (24. X. 1941.); Dejanović (Veliko Vukovje) (5) (24. X. 1941.); Dević (Veliki Zdenci) (5) (24. X., 1941.); Dragojević (Popovac) (3) (24. X.,1941.); Drežić (Popovac) (1) (7. XI. 1941.); Drobac (Malo Vukovje) (4), (24. X. 1941.); Drobšnjak, (Veliko Vukovje) (5), (24. X.1941.); Dobrijević (Veliki Zdenci) (6) (24. X.1941.); Funduk (Potok,) (5) (24. X. 1941.); Funduk, (Berek) (2), (24.X. 1941.); Ilinić (Velika Bršljanica) (4), (7.XI.1941.); Ivanišević (Oštri Zid,) (6) (24. X. 1941.); Ivanković (Vukovje) (5), (24. X.

46 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1848; HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 516, 29275/4

47 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 511, 26497/41.

48 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1852, kartice otpuštenih iz logora Požega kućama.

49 Isto, kutija 513, 27184/41.

1941.); Ivanković (Veliko Vukovje) (1), (24. X.1941.); Jajić, (Veliko Vukovje) (6) (24. X. 1941.); Janjanin (Stupovača) (5), (24. X 1941.); Janjanin (Stupovača) (3), (24.X.1941.); Korijenac (Berek) (1) (7. XI. 1941.); Korijenac (Berek) (4), (24. X. 1941.); Kovačević (Berek) (3) (24. X. 1941.); Kovačević (Berek) (4), (24. X. 1941.); Kovačević (Berek) (5) (24. X. 1941.); Kovačić (Stupovača) (5) (24. X.1941.); Kranjčević (Čaire), (6) (7. XI.1941.); Kranjčević (Popovac) (1) (7. XI. 1941.); Kranjčević (Čaire) (7) (7. XI. 1941.), Kranjčević (Krivaja) (7) (24. X. 1941.); Krupljan (Velika Bršljanica) (8) (24. X. 1941.); Roknić (Brinjani) (2) (7. XI.1941.); Lalić (Rogoža) (6) (24. X. 1941.); Maričić (Veliki Zdenci) (3) (24. X.1941.); Miščević (Stupovača) (4) (24. X.1941.); Miščević (Bršljanica Velika) (6) (24. X. 1941.); Mudrić, (Bršljanica) (7), (7. XI. 1941.); Nevajda (Krivaja) (7) (7.XI. 1941.); Peleš, (Mala Bršljanica) 3 (?); Penić (Veliki Zdenci) (6) (24. X.1941.); Petrović (Rogoža), (4), (7. XI.1941.); Petrović (Popovac) (2) (24. X. 1941.); Poznanović (Kutinica) (7) (24. X. 1941.); Poznanović (Kutinica) (2) (7. XI, 1941.) Prgomelja (Rogoža) (3) (24. X.1941.); Prodanić (Veliki Pašijan) (3) (7. XI. 1941.); Protulipac (Potok) (3) (24. X. 1941.); Radojčić (Stupovača) (2) (7. XI.1941.); Radojčić (Stupovača) (5), (24. X.1941.); Rakić (Kutinica) (6), (24.X.1941.); Vorkapić (Veliko Vukovje) (9) (24. X. 1941.); Kikeš (Veliko Vukovje) (6) (7. XI. 1941.); Stanić (Veliko Vukovje) (3), (24. X. 1941.); Kupirović (Veliko Vukovje) (7) (24.X. 1941.); Kvirgić (Veliko Vukovje) (5) (7. XI. 1941.); Letić (Veliko Vukovje) (5) (24. X.1941.); Malešević (Veliko Vukovje) (4) (7. XI. 1941.); Marković (Veliko Vukovje) (4) (7.XI.1941.); Mrgić (Veliko Vukovje) (2) (7. XI.1941.); Milekić (Veliko Vukovje) (3) (24. X.1941.); Misirača (Vukovje) (6) (24.X.1941.); Misirača, (Vukovje) (3) (24. X.1941.); Misirača (Vukovje) (3) (24.X. 1941.); Obračević (Vukovje) (5) (24.X.1941.); Obračević (Vukovje Veliko) (3) (7. XI. 1941.); Pucarín (Veliko Vukovje) (7) (24. X.1941.); Puran (Vukovje, Malo) (9) (24. X.1941.); Puran (Vukovje Malo) (3) (7. XI 1941.); Puran, (Malo Vukovje) (3) (24. X.1941.); Ražov (Vukovje) (8) (7. XI.1941.); Sokolović (Veliko Vukovje) (8) (24.X. 1941.); Vojnović, (Berek) (3) (7. XI. 1941.); Šakić (Veliko Vukovje) (2) (7. XI. 1941.); Šušnjar (Stupovača) (6) (24. X.1941.); Tomašević (Potok) (2) (7. XI. 1941.); Jović (Veliko Vukovje) (6) (24. X 1941.); Kajganić (Rogoža) (4) (24.X.1941.); Kekuš, (Veliki Zdenci) (3) (24. X. 1941.); Trivanović (Veliko Vukovje) (7) (24. X. 1941.); Tuleković, (Stupovača) (7) (24. X. 1941.); Tuleković, (Stupovača) (5) (24.X.1941.); Tumbas (Rogoža) (4) (24.X.1941.); Vezmar (Oštri Zid) (3) (24.X.1941.); Vranešević (Brinjani) (5) (24. X. 1941.); Vučković (Veliki Zdenci) (1) (24.X.1941.); Vukojević, (Brinjani) (6) (7.XI.1941.); Vuković (Brinjani) (5) (24.X. 1941.); Vukmirović, (Veliko Vukovje) (2) (7.XI.1941.); Zastavniković (Krivaja) (3) (24. X. 1941.); Zelenković (Kutinica) (3) (7.XI. 1941.); Zemaja (Berek) (6) (24.X 1941.); Zdjelar (Velika Bršljanica) (5) 24.X; Zjalić (Podgarić) (5) (24.X.1941.); Zjalić (Podgarić) (9) (24.X.1941.); Zjalić (Podgarić) (5) (24.X.1941.); Zmijanac (Velika Bršljanica) (3) (7.XI 1941.)⁵⁰

50 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 1852.

Molbe za neiseljavanje

Nakon prvih iseljavanja koja su poduzeta od strane ustaša u krajevima gdje još nije došlo do ustanka, odnosno gdje je ustanak u samom začetku bio grubo ugušen ili barem na neko vrijeme represivnim metodama odgođen, Srbi su se nadali da bi pišući kolektivne molbe bilo samom poglavniku dr. Anti Paveliću, bilo Državnom ravnateljstvu za ponovu, mogli otkloniti mogućnost seobe iz svojih kuća i sela u nepoznate krajeve Srbije. Posebno mnogo takvih molbi je bilo na području Moslavine, gdje su ujedno i vjerski prijelazi bili najmasovniji. Specifičnost područja Moslavine 1941. godine jest da su pojedina sela pisala skupne molbe za neiseljavanje iz NDH. Prvi takav dopis šalju 26. srpnja 1941. stanovnici sela Veliki Zdenci koje je u to vrijeme pripadalo kotaru Garešnica. Njihov skupni dopis glasi ovako: »U našim krajevima nije veliko-srpska propaganda nikada mogla uhvatiti korijena. Po sjećanju starih ljudi mi smo današnji grčko-istočnjaci stari hrvatski koljenovići. U našim krajevima bile su davninama za vrijeme turskih provala porušene katoličke crkve, a životna nužda kod krštenja, vjenčanja i pokopa bacila je naše predje u grčko-istočnu vjeru. Uvijek smo bili miran i radin narod, koji je živio sa braćom katoličke vjere u najboljem prijateljstvu i zajednici.«⁵¹ Nakon tog uvoda, identično kasnijim molbama stanovnika Vukovja, Brinjana, Rogože, Bršljanice, Stupovače, Čaira i Kutinice, mještani Velikih Zdenaca nude mogućnost prijelaza na rimokatoličku vjeru, a potom mole za ostanak svih pravoslavaca s područja kotara Garešnica i Grubišno Polje. Budući da su stanovnici Velikih Zdenaca molbu poslali osobno Paveliću, on im mjesec dana kasnije odgovara da Srbi s područja kotara Garešnica i Grubišno Polje mogu »bez brige ostati u svojim domovima«. Srbi s područja kotara Grubišno Polje u većoj su mjeri do tog vremena iseljeni, a Srbi s područja kotara Garešnice djelomično su iseljeni svega dan prije Pavelićeva odgovora. Čak je i većina potpisnika molbe iz Velikih Zdenaca do toga vremena već iseljena. I mještani sela Brinjana, njih trideset, napisali su molbu direktno naslovljenu na poglavnika Pavelića 11. rujna 1941. godine: »Mi, naši očevi i djedovi naši rodili smo se u Brinjani, gdje živimo sa našim predcima više stotina godina. Navodno su naši stari pred više stotina godina doselili ovamo iz Like. I ma da smo vjere grčko-istočne kroz toliki niz desetljeća srasli smo se sa ovom našom hrvatskom grudom i izmiješali sa našom braćom Hrvatima, s kojima živimo u nepomućenom miru i slozi tako, da između nas ni po osjećajima, a niti u ljubavi s pram zajedničke nam domovine Hrvatske nema nikakove razlike. Jedino što nas vjera dijeli, no za ljubav spram Hrvatske nam domovine i spram jednokrvne braće Hrvata, s kojima osjećamo jedno pripravnost smo zamijeniti vjeru naših otaca sa vjerom braće Hrvata i prijeći u crkvu rimokatoličku, i time izbrisati svaku razliku i pokazati da smo jedno s braćom Hrvatima.«⁵² Dakle, stanovnici Brinjana spremni su prijeći na rimokatoličku vjeru u zamjenu za miran život u svojim

51 HDA Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 503, 22334/41.

52 Isto, kutija 502, 22079/41.

kućama. Osvjedočili su se kada su ustaške vlasti tri tjedna prije slanja molbe (dakle u drugoj polovici kolovoza 1941.) odvele pet obitelji iz njihovog sela u iseljenički logor u Bjelovar (za koje među ostalim sastavljači molbe mole oslobođanje). Identično pismo napisali su i stanovnici sela Bršljanice⁵³, njih 46, koji također mole i za svoje susjede (devet obitelji) koje su ustaše odveli tri tjedna prije slanja dopisa, i mještani Vukovja, njih 75, koji mole isto tako za svojih 39 obitelji koje su odvedene u logor Bjelovar.⁵⁴ Nakon što su ova sela podnijela molbe za prijelaz na rimokatoličku vjeru advokat Pavao Stanić iz Kutine šalje ministru Andriji Artukoviću molbu za prijelaz na rimokatoličku vjeru i za neiseljavanje iz NDH sela Vukovje, Brinjani, Bršljanica, Stupovača, Rogoža, Čaire i Kutinica u kotaru Garešnica. Iz svih ovih sela, kako piše Stanić, već je odvedeno 75 obitelji, pa on predlaže da se i interniranima omogući da prijeđu na rimokatoličku vjeru i da ih se iz internacije pusti kućama. Osim toga, Stanić inzistira da su internirani seljaci spremni odstupiti i jedan dio svoje imovine-pokretne i nepokretne za kolonizaciju siromašnog žiteljstva. Stanić podsjeća Artukovića i na činjenicu da se u blizini ovih sela nalaze naftne bušotine na Gojlu, što je njemačkim saveznicima izuzetno interesantno, pa bi bilo u interesu Nijemaca i vlasti NDH da se »u ovom kraju – kotaru Kutina i Garešnica – održi kao do sada tako i od sada mir i red i smirenje duhova«.⁵⁵ Stanić naknadno šalje i molbu za neiseljavanje za selo Mikleušku. Tu je predstavku potpisalo 154 predstavnika sela Mikleuška.⁵⁶ Istovremeno s dopisima spomenutih sela, stanovnici sela Šartovac šalju poseban dopis poglavniku Anti Paveliću. Pismo je sličnog sadržaja kao dopisi ostalih naselja, ali je razlika u tome što su ga pisali stanovnici sami. Dopis je potpisalo deset osoba.⁵⁷

Posebnu skupinu predstavljaju molbe koje su pisali Srbi iz Moslavine za svoje susjede koji su odvedeni u sabirni logor. Nakon što su pojedinci već odvedeni iz svojih naselja i zatočeni u nekom od logora, rođaci, prijatelji i susjedi pokušavaju intervenirati za njih, odnosno izbaviti ih iz logora. Dakle, molbe su najčešće upućivane u logor u kojem bi dotični trebao biti, Državnom ravnateljstvu za ponovu i Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja. Budući da su molbe često bile nebiljegovane, vraćane su pošiljatelju, a to je ponajčešće značilo da je dalji postupak zakasnio, odnosno da je zatočenik već deportiran u Srbiju, pa je čitava molba bespredmetna. Takva je bila i skupna molba upućena Vjerskom odsjeku Državnog ravnateljstva za ponovu od strane srpskih sela kotara Garešnica. U tom dopisu, koji je datiran 25. rujna 1941, nalazi se popis svih onih koji su zatočeni u logoru u Bjelovaru i koji su spremni u svakom trenutku prijeći na rimokatoličku vjeru, upravo kao što su to učinili i njihovi

53 Isto, kutija 502, 22080/41.

54 Isto, kutija 502, 22078/41.

55 Isto, kutija 503, 22443/41; HDA, Isto, kutija 515, 28075/41.

56 Isto, kutija 490, 17916/41.

57 Isto, kutija 493, 18727/41.

suseljani uz uvjet da ih se pusti natrag kućama. Dopis potpisuju četiri stanovnika mjesta Vukovja.⁵⁸

Pojedinačne molbe za neiseljavanje

Svjesni mogućnosti iseljavanja nakon odlaska najbližih susjeda i prijatelja, jedan dio onih koji su ostali u svojim kućama šalje molbe za neiseljavanje. Pojedine od njih vrlo su neobične jer pokazuju rigoroznost ustaškog režima čak i prema onima koji su bili na strani ustaša, ali su etnički bili Srbi. Tako Mile Milisavčić moli da ga se ne iseli iz Križa. Milisavčić je pripadnik Stranke prava i protivnik »srbskih vlastodržaca kao i protiv raznih stranaka koje su se osnovale pod srbskom vlašću kao i protiv onih koji su zastupali interese Srbije i srbskog naroda«. Milisavčić se 1914. prijavio kao dobrovoljac u austrougarsku vojsku, pa je pravoslavni svećenik u obližnjem Graberju govorio da ima samo »jednog izdajicu među Srbima, a to je Mile Milisavčić koji potpomaže frankovce«. Molbu Milisavčić završava riječima: »Molim Vas Poglavnice! Da bi izvoljeli ovu moju molbu uzeti u postupak i odrediti da se mene sa područja općine Križ ne preseli, jer imadem vruću želju da ostanem među Hrvatima, jer sam se uvijek smatrao Hrvat, a nikad nisam se smatrao pravoslavnim ili Srbinom. ....«⁵⁹ I seljaci iz Laminca Ljuba i Mile Selak mole za neiseljavanje iz svojeg sela. Žele prijeći na rimokatoličku vjeru, a prikupili su trideset potpisa svojih suseljana koji potvrđuju njihovu čestitost.⁶⁰ Obitelji Rajaković i Korač iz sela Bunjani od Križa također mole za neiseljavanje. Naime, obje obitelji su se u Moslavinu doselile pred nekih pet stotina godina. »Uvijek su stajali rame uz rame uz braću Hrvate, što može posvjedočiti čitava općina Vojni Križ. Glasovali su za blagopok. vodju Stjepana Radića, a kasnije za dra Mačeka.«⁶¹ Budući da je pismo bilo poslano samom poglavniku Anti Paveliću, određeno je da se ove dvije obitelji puste da mirno žive u Bunjanima. Većina molbi onih koji nisu bili iseljeni nije imala nikakvu funkciju, budući da iseljavanja iz Moslavine nakon jednokratnih masovnih deportacija nije ni bilo.

Molbe za zatočene i pojedinačni povraci kućama

Zatočenici su uglavnom odvođeni u iseljenički logor u Bjelovaru. Za njih su masovno pristizale molbe njihovih susjeda, rođaka, prijatelja koji su se nadali da će se vlasti smilovati na sudbinu pojedinih zatočenika. Tako Julka Bota moli za šogora Savu Misiraču iz Vukovja kraj Garešnice. Savo je prema iskazu Julke Bote spreman

58 Isto, kutija 496, 19780/41.

59 Isto, kutija 491, 18104/41.

60 Isto, kutija 491, 18104/41.

61 Isto, kutija 453, 4065/41.

da »prigrli katoličku vjeru«. Misirača je odmah nakon uspostave NDH, u mjesecu srpnju 1941., umirovljen. Julka Bota u posljednjem dijelu pisma piše o tome kako se Misirača nikada nije zamjerio lokalnim Hrvatima dok je radio kao bilježnik.⁶² Molbu su pisali i stanovnici Trnovitičkog Popovca, njih petnaest, za obitelj Petra Dragojevića koji se »nijesu bavili protuhrvatskim radom, a za njih jamčimo da će biti vjerni državi Hrvatskoj i njezinom Poglavniku«.⁶³ Slično je i 17 stanovnika Bereka poslalo molbu za Stevu Funduka, koji je dugi niz godina vršio lugarsku dužnost u mjestu. Funduk se, kao što je situacija i kod prethodnih slučajeva, nikada nije sukobljavao s Hrvatima, a osim toga, kći jedinica mu je udana za Hrvata kojem je Funduk prepustio kuću i imanje. Umirovljeni lugar je pod pritiskom svojih pretpostavljenih 1935. i 1938. godine glasao za političke stranke tadašnjeg režima. Međutim, molba je odbačena budući da je nije potvrdio ustaški logornik Tomo Zagorac koji tvrdi da je Funduk bio član Jugoslavenske nacionalne stranke.⁶⁴ I za šesteročlanu obitelj Steve Živkovića iz Lipovčana i njegovog unuka Emila Damjanovića garantira pet Hrvata iz Lipovčana kod Čazme. Molba je podnesena na vrijeme, 8. kolovoza, u vrijeme kada još Srbi iz okolice Čazme nisu bili iseljeni. Međutim Živkovići i Damjanovići su bili iseljeni bez obzira na molbe dobrohotnih susjeda.⁶⁵ Pojedinci su pisali očajničke molbe zato da bi iz logora izvukli svoje najmilije. Takva je molba Nikole Daničića, Hrvata iz Donje Petričke koji je nećak ustaškog logornika Franje Šimunovića iz Ploščice. On je izjavio da je spreman ući u brak s malodobnom Jelenom Tomašević iz Potoka kraj Garešnice koja je u iseljeničkom logoru u Bjelovaru. Iz ljubavi je spreman preuzeti na brigu i njezinu majku Pavu Tomašević, pa moli da se obje puste iz logora. Međutim, Dragutin Penava, zapovjednik logora u Bjelovaru, protivi se puštanju tih dviju žena.⁶⁶ Neke su molbe temeljene na vjerskoj opredijeljenosti. Tako grkokatolički dišnički župnik Aleksandar Vlasov moli da se iz bjelovarskog logora pusti pet grkokatoličkih obitelji iz Velikih Zdenaca (21. kolovoza iseljene su obitelji Pemić Mile, Kosanović Steve, Vučković Laze, Devića Mile, Kekuš Bosiljke, Dobrijević Ljubana i Maričić Steve iz Velikih Zdenaca). Međutim, Kotarska oblast u Garešnici protivi se puštanju novopečenih grkokatolika koji se u vrijeme Kraljevine Jugoslavije nisu isticali kao protivnici režima, a osim toga na grkokatoličku vjeru su prešli tek dva mjeseca nakon uspostave NDH. Za njih mole i stanovnici Velikih Zdenaca, njih 53. Zapovjednik logora traži da se molitelji novčano kazne budući da je ovo »očita intervencija«.⁶⁷ Marija Rkman traži da se iz logora pusti njezin suprug Stojan Rkman, podvornik kod Kotarske oblasti u Garešnici. Dragutin Penava je protiv puštanja dotičnoga, budući da je Stojan Rkman u logor

62 Isto, kutija 500, 21419/41

63 Isto, kutija 503, 22436/41.

64 Isto, kutija 488, 17203/41.

65 Isto, kutija 460, 6370/41.

66 Isto, kutija 488, 17203/41.

67 Isto, kutija 488, 17203/41.

zatvoren kao četnik.⁶⁸ Evica Sarač iz Popovca moli za svoju kćer Anku Sarač koja je »zabunom otpremljena u logor dok je bila kod prijatelja u Bjelovaru«. Ankin suprug je već ranije otpremljen u logor u Gospić, pa majka moli makar za svoju kćer da je puste iz logora u Bjelovaru. U još gorjoj situaciji je Jula Čanković iz Pašijana, koja moli za svoju majku i njezino dvoje unučadi od Julinog brata Joce. Naime, svi su oni odvedeni u logor u Bjelovaru, a brat Joco, koji je bio crkveni pojac i blagajnik crkvene općine, još je prije odveden u logor u Gospić.⁶⁹

Neki su i sami pisali molbe da ih se iz logora Bjelovar pusti na slobodu. Obitelj Ražov iz Vukovja iz logora u Bjelovaru nudi 23. rujna 1941. kao svoju otkupninu dar od 10.000 kuna hrvatskoj državi.⁷⁰ Neki su uz novac spremni dati i dio zemlje koju posjeduju. Mile Mudrić iz Male Bršljanice podnio je tako molbu za prijelaz na rimokatoličku vjeru, a uz to poklanja 5 jutara NDH za kolonizaciju siromašnih Hrvata. Sve je to spreman dati zato da ne bi bio iseljen iz bjelovarskog logora u Srbiju.⁷¹ I Mile Šakić iz Velikog Vukovja moli da ga se pusti iz bjelovarskog logora budući da je u Prvom svjetskom ratu sudjelovao na strani Austro-Ugarske. Đuka Peleš iz Bršljanice moli također za otpust iz logora. Kaže da je služio u 25. pješačkoj pukovnici u Zagrebu od 1909. do 1918. i u Sisku kod 27. pješačke pukovnije kao domobranski narednik. U molbi također moli da mu puste suprugu i slugu.⁷² Obitelj Gliše Ražova također traže da ih se pusti iz logora na temelju vjerske opredijeljenosti budući da su od »prije bili grkokatoličke vjere« (njihov je djed grkokatoličke vjere). Roditelji su prešli na pravoslavnu vjeru budući da su živjeli među pravoslavnim stanovništvom »iz čisto praktičkih razloga«, a oni su spremni da se odmah vrate na grkokatoličku vjeru.⁷³

68 Isto, kutija 488, 17203/41.

69 Isto, kutija 500, 21419/41.

70 Isto, kutija 488, 17203/41 i kutija 500, 21419/41. To nude i Nikola Vorkapić iz Vukovja, Vaso Pucarinić iz Vukovja, Nikola Misirača iz Vukovja, Jovo Lemaja iz Bereka, Stevo Vuković iz Brinjana, Tomo Malešević iz Vukovja, Petar Tuleković iz Stupovače, Jovo Janjanin iz Stupovače, Branko Mišević iz Stupovače, Mitar Janjanin iz Stupovače, Jovo Obarčević iz Velikog Vukovja, Stevo Lalić iz Rogože, Stevo Miletić iz Vukovja, Dane Selenković iz Kutinice, Zorka Zmijanac iz Velike Bršljanice, Đuro Obarčević iz Velikog Vukovja, Mile Vukmirović iz Vukovja, Mile Bojčeta iz Rogože, Mile Bojčeta (2) iz Rogože, Mile Tuleković iz Stupovače, Pantelija Kovačić iz Stupovače, Milan Misirača iz Vukovja, Todor Sušnjarić iz Stupovače, Jandro Krančević iz Čaira, Anka Krančević iz Čaira, Kuzman Krančević iz Čaira, Nikola Jajić iz Vukovja, Pajo Zdjelar iz Velike Bršljanice, Stevan Krupljan iz Velike Bršljanice, Đuro Zjailić iz Podgarića, Nikola Cjepanica iz Vukovja, Milan Petrović iz Popovca, Joco Marković iz Vukovja, Damjan Kvirgić iz Vukovja, Petar Dragojević iz Popovca, Nikola Šakić iz Vukovja, Ilija Ivanišević iz Oštrog Zida, Vuškašin Tumbas iz Rogože, Mile Brković iz Brinjana, Stevo Roknić iz Brinjana, Gojko Vranešić iz Brinjana i Vaso Vuković iz Brinjana. Na poledini dokumenata navedeni su podaci o njihovoj nepokretnoj imovini, dakle o tome da li oni imaju dovoljno novaca da plate svoj izlazak iz logora.

71 HDA, Državno ravnateljstvo za ponovu, kutija 500, 21419/41.

72 Isto, kutija 488, 17203/41.

73 Isto, kutija 488, 17203/41.

I ove su molbe, kao i prethodne molbe onih koji nisu bili iseljeni, zapravo bile bespredmetne. Naime, posve je jasno da većina molbi ne bi bila uvažena budući da su oni koji su odvedeni u logor u Bjelovaru bili predviđeni za iseljavanje. Da u kojem slučaju nije došlo do njemačke obustave primanja iseljenika, vrlo je vjerojatno da bi većina zatočenih Srba s područja Garešnice bila iseljena s područja NDH. Ovako je najveći dio zatočenih vraćen svojim kućama bez obzira na molbe koje su pisali oni sami ili njihovi prijatelji, rođaci ili susjedi.

Vidljivo je, dakle, da je bilo mnogo onih koji su usprkos represivnim mjerama koje su poduzete protiv Srba, željeli ostati u NDH. Nekima je kao glavni razlog poslužio posao, nekima imovina, a nekima dobra uklopljenost u hrvatsku sredinu. Strah od nepoznatog Beograda ili nekog drugog srpskog grada ili sela kod Srba iz NDH bila je uvelike prisutna. Iako mnogi nisu o tome pisali u svojim molbama vidljivo je da iseljavanje smatraju najgorom opcijom koju na svaki način žele izbjeći. Srbi u NDH, posebno u krajevima koji su poput Moslavine ostali izvan ratnih sukoba, bili su, barem u početku, spremniji prijeći na rimokatoličku vjerosipovijest da sačuvaju svoj život, svoju obitelj, svoju imovinu i na kraju svoj položaj u društvu nego iseliti iz države i sa svoje zemlje.

Pojedinci su se vraćali, neki legalno, a drugi ilegalno. Kata Vukojević iz Lipovčana kod Čazme iseljena je 3. kolovoza sa skupinom iz Čazme u Srbiju, u Veliku Planu. Ondje je boravila sve do 15. rujna 1941., kada je zatražila od njemačkih vlasti propusnicu i vratila se u svoje rodno selo te se nastanila kod svoje kćeri Milice Dragosavac. Kata je zatražila da joj se vrati posjed, a ako već ne može dobiti posjed, barem da dobije »rubenu i posteljenu« te da joj se dozvoli stalni boravak u njezinu selu. Dakako, ovakvi su primjeri povratka bili uistinu rijetki. Naime, u vrijeme kada se ustaški režim još uvijek sa Srbima obračunavao likvidacijama malo se tko, usprkos teškom životu u Srbiji, vraćao u NDH. Čak i oni koji su se željeli vratiti rijetko kad bi dobivali propusnice za povratak, tako da je dolazak Kate Vukojević u Lipovčane iznimka koja potvrđuje pravilo.⁷⁴

Naseljavanje srpskih kuća

Na područje Moslavine nakon iseljavanja Srba naseljavaju se novi stanovnici. Iz zapisnika Zavoda za kolonizaciju iz Čazme od 17. listopada 1941. vidljivo je da je na područje općine Čazma useljeno četiri gospodarstva izbjeglicama iz Like, dok su na jedno gospodarstvo useljeni Slovenci. Na području Kloštar Ivanića naseljeno je 18 kuća Slovincima, na području općine Vojni Križ naseljene su sve kuće hrvatskim izbjeglicama iz Like, i to po više njih na jedno gospodarstvo, dok na

74 Isto, kutija 544, 31274/41.

području Štefanja i Dubrave useljavanja nisu izvršena.⁷⁵ U kuću Petra Uzelca iz Grabovnice useljeno je 13 članova obitelji Šikić iz Kulen Vakufa kojima su kuće u Bosni u potpunosti spaljene. Uz obitelj Šikić iz Kulen Vakufa i okolice pristiglo je na područje kotara Čazma 23. listopada 1941. još 386 izbjeglica koje su kotarske vlasti rasporedile po iseljenim srpskim kućama.⁷⁶ Budući da je svaki kotar u NDH trebao primiti 2500 slovenskih iseljenika, na području kotara Garešnica bilo je predviđeno pet etapa naseljavanja Slovenaca. U prvoj etapi trebalo je biti doseljeno po 250 doseljenika na područje općine Vukovje i Veliki Zdenci, u drugoj etapi 500 doseljenika na područje općine Vukovje, u trećoj etapi 500 doseljenika na područje općine Garešnica, u četvrtoj etapi 300 doseljenika na područje općine Berek, a 200 na područje općine Vukovje, dok je u petoj etapi trebalo biti naseljeno 500 doseljenika na područje općine Vukovje. Prema planu svaka srpska obitelj trebala je primiti bar jednu slovensku obitelj.⁷⁷ Prema brojčanim rezultatima vidljivo je da je na području kotara Čazma naseljena također i 31 slovenska obitelj sa 120 članova, a na području kotara Garešnica 79 slovenskih obitelji s 256 članova.⁷⁸ To pokazuje da su, posebno na području kotara Čazma, u najvećem broju napuštene srpske kuće bile zauzete od strane novih doseljenika.

Zaključak

Područje Moslavine etnički je heterogen kraj u kojem Srbi predstavljaju najbrojniju nacionalnu manjinu. U okviru ustaške politike rješavanja srpskog pitanja jedan dio Srba trebalo je raseliti, drugi dio prevesti na rimokatoličku vjeroispovijest, a treći dio eksterminirati.⁷⁹ Na području Moslavine uglavnom su primjenjivana prva dva obrasca (iako je i treći bio ponekad primjenjivan budući da je na samom početku nakon uspostave ustaške vlasti jedan manji broj najistaknutijih trgovaca, solunskih boraca, članova četničkog udruženja bio odveden prvo u logor Danicu kod Koprivnice, a potom u logor Jadovno u Lici, gdje su likvidirani)⁸⁰. Iseljavanja Srba

75 Isto, kutija 510, 25803/41.

76 Isto, kutija 509, 25331/41.

77 Isto, kutija 443, 817/41.

78 Isto, kutija 504, 22697/41. Na području kotara Čazma Slovenci su bili naseljeni u selima Lipovčani, Graberje, Marinkovac, a na području kotara Garešnica u Bršljanici, Vukovju, Stupovači, Rogoži (73), Bereku (24), Garešnici (79) i Velikim Zdencima (73). Arhiv Republike Slovenije, Urad za podržavljeno lastnino NDH u Zagrebu, kutija 3, 4.

79 O tome vidi u: I. Goldstein, *Hrvatska 1918.-2008.*, Zagreb 2008, 256-271; F. Jelić-Butić, *Ustaše i NDH*, Zagreb 1978, 158-187; Bogdan Krizman, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb 1980, 117-137; Ladislaus Hory, Martin Broszat, *Der Kroatische Ustascha Staat*, Stuttgart 1964.

80 O odvođenju Srba u logore Danicu i Jadovno vidi u: Zdravko Dizdar, Ljudski gubici logora „Danica” kraj Koprivnice, 1941.-1942., *Časopis za suvremenu povijest*, god. 34, sv. 2, 377-407 i Đuro Zatezalo, *Jadovno – kompleks ustaških logora 1941.*, knjiga I-II, Beograd 2007.

s moslavačkog područja započela su deportacijama pravoslavnih svećenika koji su iseljavani u prvoj polovici srpnja 1941. Nakon iseljavanja svećenika i imućnijih seljaka, trgovaca te intelektualaca uslijedila su brojnija iseljavanja koja u Moslavini nisu poprimila razmjere iseljavanja Srba iz bjelovarskog kotara, grubišnopoljskog kraja i dijelova zapadne Slavonije (Virovitica i Slatina). Naime, s područja kotara Čazma iseljeno je u jednom navratu 182 ljudi, s područja kotara Kutina 46, a s područja kotara Garešnica 531 osoba. Od uhićenih 759 osoba svega ih je 211 iseljeno u Srbiju. Specifičnosti iseljavanja Srba s područja Moslavine ogledaju se u činjenici da su stanovnici srpskih mjesta pisali skupne molbe za neiseljavanje s njihovih ognjišta, te da su zatočeni Srbi s područja kotara Garešnice vraćeni kućama prije iseljavanja, dva ili dva i pol mjeseca nakon što su uhapšeni i odvedeni u iseljenički logor. Razlog vraćanju tih Srba u njihova sela ne treba tražiti u molbama za puštanje na slobodu ili ponudama za otkup koje su kandidati za deportaciju ili njihovi zastupnici ili prijatelji i zagovornici upućivali ustaškim vlastima, već u činjenici da Nijemci više nisu željeli prihvaćati Srbe u Srbiju. Moslavina stoga može poslužiti kao paradigmatički okvir za različite oblike i postupke prisilnog skupnog iseljavanja Srba iz NDH, za reakcije državnih vlasti NDH na pojedinačne ili grupne molbe Srba podvrgnutih postupku deportacije i za rijetke slučajeve vraćanja pravoslavnih Srba kući uz dozvolu ustaških vlasti.

SUMMARY

The forced migration of Serbs from Moslavina in 1941

Based on archive material, literature and oral testimonies of living witnesses the author presents an array of information about the eviction of Serbian inhabitants from Moslavina in 1941. In the NDH (Independent State of Croatia) almost one third of the population was composed of Serbs. One of the forms for the solution of the “Serb question” was the emigration of Serbs to Serbia. Other forms were the rechristening of the Serbian population and a physical liquidation. Legal provisions which were brought in legitimising a policy of terror over the Serb population on 4th June at a conference held in the German Embassy in Zagreb. At the meeting it was agreed that Slovenes from Styria would be moved to the NDH, and Serbs would be moved to Serbia. The NDH authorities for this purpose established an office under the title of *Državno ravnateljstvo za ponovu* (State Directorate for Reintroduction). The eviction of Serbs began in June 1941. Afterwards they evicted the Salonika volunteers from their estates in Slavonia and Sylvania. Thereafter the Orthodox priests were removed. The removal of priests was performed through camps in Caprag and Požega. The deportation of the Serb population from Moslavina through detention camps in Caprag, Bjelovar and Požega began with the arrests of Serbs in the district of Čazma in the first half of August 1941, and subsequently continuing in the district of Garešnica in the second

half of August and in the district of Kutina in September 1941. From the Čazma district 182 people were moved in one occasion, from the Kutina district 46, and from the area of Garešnica district 531 people. Of those 759 people arrested only 211 of them were moved to Serbia. Into their houses were moved Croats and the exiled Slovenes originating mainly from Styria. The estates of those evicted Serbs were confiscated by the NDH authorities. The organisation of forced evictions came to an end in October 1941 after which the German authorities in Serbia banned any further immigration of Serbs from the NDH mostly due to a revolt in western Serbia. Thus the Serbs from the area of the district of Garešnica were returned from the camp in Požega to their homes in late October and the beginning of November in 1941. One part of the Serbs from Moslavina wrote a collective petition to the NDH authorities for the non-removal from their settlement in Serbia.

Keywords: migrations; Serbs; WWII, Moslavina; concentration camps